

A vallási türelem szózata.

(Zweig István: Harc egy gondolat körül.)

A mai mérges gázgyártó, fegyvertkovácsoló, hadseregfejlesztő, háborura készülő világban, mikor a nemzetek, felekezetek és társadalmi szervezetek csak a maguk külön érdekeit tekintik, mikor az egyetemes emberszeretet eszméje csak a háboru előtti boldog idők édes emléke, mikor az emberiség jó nagy része üres, közömbös szívvvel megy el a szenvedő, összetiprott, megalázott lelkek mellett s még tökéletesen el nem pusztult lelkiismeretének kínos alkalmatlankodását a testvérgyilkos Kain eme szavaival temeti el: Avagy őrizője vagyok-e az én atyámfianak: valósággal egy új evangéliumi szózatként hat a világhírű osztrák német írónak: Zweig Istvánnak: Harc egy gondolat körül című műve, melyet magyar nyelven Balassa József kitűnő fordításában olvashatunk. Zweig István méltán sorakozik napjaink legnagyobb írói közé. Mint költő kezdte pályáját, mint regényíró folytatta és mint a regényes életrajz egyik legnagyobb és legsikeresebb képviselője ragadja magával az olvasók ezreit. Lélekelemzése oly meglepően mély és érdekes, oly magával ragadó, színes stílusban van megírva, hogy a könyveit nem tudjuk letenni addig, amíg végig nem olvastuk.

Az ismertetésünk tárgya a reformáció idejéből való. Castello Sebestyén és Kálvin János küzdelmét adja elő. Ebben a harcban tekintélyes része van a Servét Mihály elítéltetésének is, mert Castello lelkének teljes felháborodásával tiltakozik a „vallási gyilkosság” ellen s küzdelmes, de férfias életének minden erejét, nagy lelkének minden lángolását harcba állítja a lelkek fölött való zsarnokság, diktatura, elnyomás, rideg dogmatizmus és uralkodni vágyó önzés ellen. De nemcsak kritizál, hanem tanubizonyságot tesz a protestáns szabadelvűség, vallási türelem és a lelkiismereti szabadság felsőbbrendűsége mellett! Természetesen, midőn idevonatkozó elveinek kifejezést ad, nem fősvénykedik a Kálvinra

vonatkozó erős kritikával sem. Ebből a szempontból csakugyan feszélyezve érezzük is magunkat, mert nem szeretnők, ha kálvinista testvéreink és közöttünk újra megismétlődnek az irodalmi harc és rossz hangulat, amely néhai Simén Domokos Tollin Henrik: *Servét Mihály Jellemrajza* magyar fordítása, Kanyaró Ferenc: *Az Unitáriusok Magyarországon*, *Az unitárius történetírás és Kálvinortodoxia* című műveivel kapcsolatosan az irodalomban, a protestánsok egymás közötti életében megjelent. A történelem mindenkit és mindent megbírál, megrostál. Kálvin igazi nagy ember volt, de rája is talál az a közmondás, hogy nagy fának nagy az árnyéka. Az isteni gondviselésnek azonban mindennél megvan a célja. Éppen eme szervező erő, a társadalmi egységesítés fanatikusa mellett kellett megnyilatkoznia a vallási türelem, a vallásszabadság, a lelkiismereti felelősség, az ember és élet szeretete magasabbrendű eszményének. Különböztetést el kell ismerni, hogy Zweig István a reformációban csak a humanistákat szereti és méltányolja igazán. Valóban megborzaszt a puritánizmus ridegségétől. Stuart Máriáról irt nagyszerű könyvében a skót puritánizmust és e mozgalom vezérét, Knox Jánost, éppen olyan rideg kritikával illeti, mint Kálvin Jánost és rendszerét, életét és munkásságát. Servét Mihályt sem értékeli teljesen. Ugy látszik, áldozatul esett azoknak a munkáknak, melyek Servétről ellenséges hangon szólnak. Servétet mindenképpen közepes embernek mondja, aki spanyol grandezával lépett föl a teológusok között. Pedig hát éppen Zweig szíve szerinti teológus volt ez a félreértett spanyol. Spanyol vérmérsékletének minden erejével, színes képzelőtehetségének nagy hatalmával egy vidám, derűs világnézettel teljes vallásos reformációt óhajtott létesíteni, éppen mint Erazmus és a többi humanisták. Azonban gyökeres reformációja miatt, szentháromságellenes tanaiért kiesett a reformáció vezéreinek méltányoló elismeréséből s ma is aránylag kevesen vannak, akik igazán méltatják. Pedig hát a híres orvos, a vérkeringés fölfedezője, akinek a párisi egyetem orvosi fakultása a mellszobrát megkészítette, az összehasonlító földrajz megalapítója, Ptolemaios munkájának a kiadója, a híres csillagász, a Biblia igazi tanulmányozója, aki alig 20 éves korában már megállapítja, hogy a szentháromság a Bibliában nem található meg, akinek Kálvin egyházának késői tagjai 1903-ban a kivégzés helyén, a Shampel mezőn emlékszobrot állítottak föl: még sem lehetett

mindenképpen közepes ember. Ezt a kérdést Zweig elmulasztotta részletes tanulmány tárgyává tenni. Ellenben egy másik szentháromságellenes reformátorban, Ochino Bernatban, a pápa volt gyónatójában fölismeri a humanista tudóst, aki a Kálvin miatti üldözöttség következtében Csehországban nyomorultul elpusztul.

Van még egy másik kérdés is, amiben Zweiggal nem tudunk egyetérteni. Midőn lerajzolja Kálvin askétizmusát, felesége halála után való nemcsak nőtlenség de teljesen nő nélkül való életét, betegeskedését az önmegtartóztatással hozza kapcsolatba. Ez olyan túlzás, ami bátran elmaradhatott volna. A kolikának, epeköveknek és más hasonló betegségeknek, melyek a genfi nagy reformátort annyit kínozták, semmi köze sincs a sexualitás ki- vagy ki nem-elégítéséhez. Ugyancsak bántó megjegyzés, midőn a kálvini askétizmussal szemben az élet megbecsülése és szerelme védelmére felhossa Zwingli Ulrikról azt, hogy fiatalember korából törvénytelen gyermeke maradt; Lutherről pedig azt a rája annyira nem találó mondást: „Ha a feleség nem akar, akar a szolgáló“. Nézetünk szerint a humanista mozgalom, ha a keresztény vallással és erkölccsel barátságban akar maradni, ilyen „derült“, „vidám“ területekre nem sülhet át. Az élet derűje nem e sexualitás korlátlan kiélésében van, hanem a tudomány, művészet, természet szépségeinek megismerésében, a társadalmi élet alkotó munkája által nyújtott meglegedésben és a társas örömeinek nemes egyszerűségében.

Ezzel be is fejeztük nézetkülönbségünket e nagyszerű könyvvel szemben. A könyv többi tételeiben valósággal a lelkiismereti szabadság valódi himnusza. Kövessük a könyvet, hogy tisztában lehessünk gondolatmenetével. A bevezető cikkben jellemzi Castellio föllépésének jelentőségét, harcának kilátástalanságát és nemességét. Aztán Kálvin fellépését adja elő. Kálvin már 26 éves korában elérte fejlődésének teljességét. „Éppen úgy, mint Marx vagy Schopenhauer, minden tapasztalatot megelőzően logikusan meggondolta és átgondolta világnézetét; a későbbi évek feladata csak az, hogy megvalósítsa szervező eszméjét. Nem változtat egy jelentős szót sem, első sorban önmagát nem, nem hátrál és senki felé nem tesz egy lépést sem. Az ilyen embert csak össze lehet zúzni, vagy rajta összezúzódni. Minden közepes érzelem mellette vagy ellene hiábavaló. Csak a közölt lehet választani: megtagadni őt, vagy teljesen meghódolni ellőtte“. Ezzel a jellemző sorokkal mu-

tatja be Kálvint. Majd elmondja röviden, hogy Genf reformátora: Farel miképen nyeri meg őt Genf számára. Farel ugyanis nagyszerű képességgel rendelkezett a katolicizmus összetörésére, de nem érzett elegendő erőt az új vallás és egyház megszervezésére. A szervező erőt fölfedezte Kálvinban, az Institutio szerzőjében, akinek ő engedelmes szolgája lett egész életében.

A genfi tanács 1536 szeptember hó 5-én Farel javaslatára Kálvint a szentírás magyarázójául alkalmazza. A jámbor genfiak nem olvasták az Institutiot, ahol Kálvin többek között a prédikátorok jogairól a következőket írja: „Mivel ők az isteni szó sáfárjai és hirdetői, mindent merészelnök kell és e világ minden nagyjait és hatalmasait kényszeríteniök kell, hogy fejet hajtsanak Isten felsége előtt és neki szolgáljanak. Parancsolnak mindenkinek a legfelsőbbektől a legalacsonyabbig, kötelesek Isten parancsainak érvényt szerezni és a sátán országát elpusztítani, a bárányokat kimélni és a farkasokat kipusztítani, a szófogadókat inteni és oktatni, az ellenkezőket bevádolni és megsemmisíteni. Ők oldhatnak és köthetnek, villámot és mennydörgést szórhatnak, de mindezt Isten szavának megfelelően.“ A genfiak azon veszik észre magukat, hogy teljesen diktatura alá jutottak. Kálvin nem elégszik meg azzal, hogy a prédikációját meghallgatják, azt meg is tartja. Kátéját a lakósoknak meg kell tanulni, az urvacsorától a rendeleteitől eltérőket eltiltja, minden vigalmat eltilt s figyelme kiterjed a ruházkodásra is. A genfiak rövid időre összeszedik magukat, Kálvint elüldözik, hogy később visszahívják, mikor aztán Kálvin és a kálvinizmusnak ez a puritán formája több, mint 200 esztendőre rányomja bélyegét e valamikor életvidám délf francia városra.

Természetesen Kálvinnak voltak mindig ellenfelei, de azok nem voltak megszerveve. A lelkükben titokban katolikusok és a régi jogaik semmibevétele miatt duzzogó patriciusok nem szívesen kötöttek szövetséget a részegeskedőkkel, a libertinusokkal s így Kálvin erős és okos szervezete biztos kézzel uralkodott a szervezetlen nagyobb tömeg fölött. Ez különben minden diktatura természete. Pedig Kálvin ellen nem egyszer tört a jogos elégedetlenség. 1542—1545-ig pestisjárvány dühöngött Genfben. Kálvin és a vezető papság megtagadja a betegek látogatását, holott azelőtt büntetés terhe alatt megparancsolták, hogy a betegek kötelesek három nap alatt papot hivatni. Ellenben megtették azt, hogy egy néhány

éhenkórászt elfogtak s addig kinozták, amíg be nem vallották, hogy ők hozták a városba a pestist oly módon, hogy az ördög ürülékeiből készült kenőccsel bekenték a kilincset. Hiába volt Kálvinnal szemben még az elégedetlenség, a népre kényszerített fegyelem sokkal erősebb volt, a terror sokkal nagyobb volt, sem-hogy vele szembe lehetett volna állani.

Egy ember volt csak, aki a siker, a győzelem minden re-ménye nélkül vele szembeszállott, Castello Sebestyén, egy komoly humanista, aki a tudomány szempontjából a XVI. század leg-nagyobbjai közé számítható. Mégis, mily keveset tudott eddig erről az igazi evangéliumi lelkületű humanistáról a világ. Az egy-háztörténelmi könyvek vagy elhallgatják, vagy pedig csak néhány közömbös sort írnak róla. A Pallas Nagy Lexikon pedig mind-össze néhány sorral emlékszik meg róla. Pedig ez az egyszerű genfi rektor szembeszáll Genf hatalmas urával: a diktator Kál-vinnal. Tudja, hogy küzdelme egyelőre sikertelen. Ő maga azt mondja, a szunyog az elefánt ellen.

Az összeütközés Castello és Kálvin között onnan száрма-zott, hogy Castello hozzáfogott a Bibliának latin és francia nyelvre való lefordításához. Kálvin ezt rossz néven veszi. Castello haj-landó Kálvinnal, mint tudóssal megbeszélni a vitás kérdéseket, de Kálvin ezt nevetségesnek tartja. Ő magával egyenrangut nem tűr, csak olyat, aki neki teljesen meghódol. Miután a magistratus Castello predikátornak választja Genf egyik templomába, Kálvin ezt a választást megsemmisíti, Castellot végtelen nagy nyomornak teszi ki, de midőn látja, hogy a feddhetetlen jellemű Castello nyomora miatt a közvélemény ellene fordul, maga jár közbe, hogy a Bázelen levő egyetemen, mint lector alkalmazást nyerjen. Ez az éjjel-nappal munkáló, a mindennapi kenyérben is hiányt szen-vedő tudós a lelkiismereti szabadság érdekében dolgozik a sok szenvedés miatt korán (46 éves korában) bekövetkezett haláláig.

Castello fellépésének másik kiváló oka volt s Servét bebör-tönözése és elítéltetése. Castello teljes lélekkel tiltakozik az ellen, hogy egy embert, egy tanért, még ha téves is az a tan, el lehes-sen itélni. Zweig István pedig komoly tanulmányt készített annak az állításnak a megcáfolására, hogy a Servét megégetése nem egy embernek, Kálvinnak a tette, hanem a XVI. század türelmetlen szel-leméé. Kimutatja, helyesebben annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy az inkuizíciónak Kálvin jelentette fel Servétet,

Genf városában egyedül Kálvin ismerte fel a menekültöt, ő fogatta el, az ő befolyására vetette sötét, kínos börtönre a tanács; az ő titkára lépett fel vádlóul Servéttel szemben, később pedig maga vádolta és mindent megtett, hogy az ítélet a legsúlyosabb legyen. Zweig szerint Kálvin valósággal becsvágyat érzett az iránt, hogy Servétet ő végeztesse ki s ne a katolikus inkuizitíó, amely kiadását kérte, mert egy „eretnek“ kisiklott a kezei közül s most ennek kivégzésével tekintélyét, hatalmát vélte visszaállítani.

A Servét kivégzése azonban nem emelte Kálvin tekintélyét. A genfi törvények szerint Servétet nem lett volna szabad letartóztatni, mert azon a területen semmiféle vétséget nem követett el. Legfőbb a köztársaság területéről kiutasíthatták volna. A szomszédos kantonok pedig csak határozatlanul nyilatkoztak az eretneküldözés ellen. Az eretneket meg kell büntetni, de a halálos ítéletről hallgatnak. Luther csak a zendülő, társadalmat felforgató tulzókkal szemben tartja megengedhetőnek a szigorubb megtorlást. Kálvin tehát védekezik. Védekezése azonban meggyőző erő nélkül való. Annál erősebb a Castellio vádja, aki a lelkiismeretszabadság, a szabadelvűség és vallási türelem magasztos elve mellett lándzsát tör s oly nemes gondolkozásról tesz tanubizonyságot, amely Európa szellemvilágában csak jóval későbbben nyer polgárjogot. A könyv további részébe a Castellio műveinek jelentőségét méltatja s megemlíti, miként érvényesültek azok a holland remonstránsoknál.

Nagy örömmel olvastuk el és adtunk számot erről a kitünően megírt könyvről. A benne kifejtett eszme előttünk egyáltalán nem új, legfőbb a beállítás ujszerű, mert a mi unitárius elődeink szenvedő hősei voltak annak az eszmének, amelyért Castellio küzdött s amelyről Zweig István oly ragyogó művet írt.

Ugy érezzük, hogy a vallási és politikai szabadság eszméje a Castellio szenvedéseiből, a Servétek hamvaiból a mai diktatúrás, elfogult, szeretetnélküli öldöklő világban újjászületik és a régi, rettenthetetlen bátorsággal vágja a szemébe a zsarnokság, elnyomatás, a különvonulás és embertelenség minden alakulatának: hatalmatok napjai megvannak számlálva. Aki fegyvert fog, fegyverrel vész el. Amit fegyver tart fenn, a másik fegyver összerombolhatja. Csak az örök és állandó, ami igazságon, a lelkiismeret-szabadságán épül fel, ami a szereteten alapszik, ami emberies...

Benczédi Pál.

Schweitzer Albert három arca.

Korunk egyik legnagyobb embere, Elzász leghíresebb protestáns teológusa és kulturmunkása Dr. Schweitzer Albert. Őt kívánom e folyóirat azon olvasói előtt, akik e rendkívüli ember életét és munkáit közelebbről nem ismerik, három egymásután következő rövid tanulmányban ismertetni. Egy hármast mutatok be, vagy helyesebben mondva egy sok változatú arcnak három oldalát igyekszem ez alkalommal közelebbről vizsgálat alá venni. E három arc: Schweitzer, mint ember, mint ethikus és mint teológus. Lehetne beszélni róla még mint európaszerte és a tengeren túl is általánosan elismert kulturfilozófusról, keresett orgonaművésztől, a benszülöttek által körülrajongott orvosról és kiváló előadóról.

Mindenekelőtt egy néhány szóban azt kívánom megokolni, hogy miért választottam Schweitzer sokféle arcából éppen a fenti hármast.

Mint ember, Schweitzer változatos életének munkássága nem csupán lebilincselően érdekes és izgató, mint egy valóságos regény, hanem sok tekintetben példaképen is állhat előttünk. Erkölcsstanát, melyet két kötetes kulturfilozófiájában fejtett ki, azért kell gondos tanulmányozás alá vennünk, mert ezen a téren lefektetett alapelvei és gondolatai nagyon alkalmasnak látszanak arra, hogy az öntudatos unitárius ember számára annyira fontos erkölcsi bázis újra való megvizsgálásában és újraértékelésében számunkra irányítóul szolgáljanak. Mint teológus Schweitzer egyike a XX. század elején még virágzó liberális teológiai iskola vezéralakjainak, aki azonban egyúttal, éppen talán az első volt, aki a liberális teológiai kutatás egyes módszereire és főképpen a Jézus alakjával kapcsolatban elért eredményeire szigorú bírálatában kérelhetetlenül lesújtott s így a liberális teológia válságának kialakulásához nagy mértékben hozzájárult. E szigorú bírálatnak helyességét vagy helytelenségét dolgozatunk harmadik részében fogjuk megvitatni. Ennél aktuálisabb kérdésről ma nem is lehetne